Sfîntul Mitropolit Antim Ivireanul, ctitor al predicii originale în limba română

Carmen-Maria BOLOCAN

Notre étude, Le Saint Métropolite Antim Ivireanul, fondateur du sermon original dans la langue roumaine, souligne la contribution importante que cette personnalité a apporté à la culture roumaine et, pas seulement. L'auteur a employé dans ces sermons, beaucoup d'éléments cu culte chrétien, de la litérature populaire, mais aussi des textes bibliques et patristiques.

La fonction herméneutique du discours se réalise à l'aide du talent du parleur. La mission du prédicateur est de guérir l'îme de ses fidèles. C'est pourquoi, le sermon du dimanche est compris comme une école de psychothérapie, d'analyse des îmes et des consciences.

Cette étude met en évidence le fait que ces sermons peuvent constituer un modèle pour les précheurs d'aujourd'hui, le schéma rétorique étant le même à cette époque-là qu'aujourd'hui.

I. Conţinutul predicilor Sfîntului Mitropolit

Sfîntul Mitropolit Antim Ivireanul, marele retor din ultimii ani ai epocii Sfîntului Voievod Constantin Brîncoveanu, este categorisit drept un străin *adaptat* pînă la însuşirea conţinutului mentalităţii româneşti. Devoţiunea pentru cultura românească l-a determinat să se ridice deasupra mulţimii de străini atraşi de meleagurile româneşti.

Lectura *Didahiilor* îl indică pe Mitropolitul Antim iniţiator al elocinţei sacre. Compoziţional, predica este meditată, chibzuită şi, cu toată naturaleţea şi vigoarea ei, relevă un caracter scriptic. Ea constituie şi o revoluţie în sens beletristic, avansînd ideea de public. Stilul cazaniei iese, astfel, din stereotipie şi se subordonează relaţiei *predicator-auditor*.

Deşi Sfîntul Antim a fost important ca tipograf şi traducător, harul său s-a manifestat în predica de amvon, a cărei compoziţie şi efect interesează istoria literaturii. Imagistica poetică este un instrument liric al discursului teologic, asigurîndu-i eficacitatea. Chiar dacă primează *învăţătura* şi nu *delectarea*, există, oricum, intenţia de a miza pe sensul figurat al cuvîntului şi al construcţiilor alegorice. Estetizarea mijloacelor folosite de retorica sacră nu este, într-atît de excesivă încît să trădeze simplitatea discursului, postulată de Sfinţii Părinţi. Sfîntul

BDD-A40 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:03 UTC)

Antim este cunoscător de dispute retorice. Numai din această perspectivă pot fi înțelese numeroasele fraze, de o anumită vehemență, prin care Antim se dezice de retorică şi se recunoaşte doar predicator, păstor apostolic. Dacă are unele opinii, ele țin doar de sfera moralei creştine şi sînt măsurat distribuite în cele 35 de didahii (predici-învățături) lăsate în manuscris.

Lectura *Didahiilor* ne descoperă că în alcătuirea cuvîntărilor s-a ținut seama şi de principiile omiletice care contribuie la atingerea scopului întreit al predicii: de a lumina mintea, de a mişca inima şi de a îndupleca voia. Aceste principii sînt: *hristocentric*, pentru că învățătura bisericească şi îndemnul spre a face bine vin de la Hristos şi se împlinesc în şi pentru Hristos, *eclesiocentric*, pentru că se afirmă necesitatea ascultării necondiționate şi continue de Biserica ce este păstrătoarea adevărurilor de credință revelate, *psihologic*, prin analiza unor stări sufleteşti ale persoanelor din istoria sfîntă şi prin observarea unor astfel de stări la ascultători, *al intuiției*, prin capacitatea de relaționare dintre cunoştintele abstracte cu cele care caracterizau societatea contemporană cu autorul, al stimulării activității proprii a ascultătorilor, *al actualizării*, prin raportarea învățăturii evanghelice la situații din viața societății în mijlocul căreia îşi desfăşura viața preoțească, *al propovăduirii* cu cuvîntul şi cu fapta, prin modelul vieții sale duhovniceşti. Acest ultim principiu este deosebit de important pentru reuşita predicii. Oricît de frumoase ar fi vorbele rostite de un predicator, ele nu vor avea în sufletul ascultătorilor rezonanța dorită şi scopul predicii nu va fi atins deplin dacă predicatorul nu adînceşte în faptă forța cuvîntului.

Antim a folosit în predici o abundență de elemente din cultul creştin. Astfel, textele şi cîntările cultice întrebuințate ca material intuitiv erau într-o bună măsură familiare ascultătorilor săi, deci asigurau percepția adevărurilor de credință expuse în *Didahii*.

Este important de consemnat faptul că literatura populară a constituit un factor important de înrîurire asupra activității de predicator a lui Antim. El ştie să se mişte cu impresionantă îndemînare printre textele scripturistice şi patristice, dar, în acelaşi timp, foloseşte şi cărțile populare care circulau în vremea sa.

"Cuvînt de învățătură în 26 ale lui Octombrie, asupra cutremurului şi a marelui mucenic Dimitrie, izvorîtorul de mir" nu este un simplu act de pedanterie sau de atitudine polemică. Contextul este cel al explicației asupra fenomenului natural al cutremurului. Fraza are nuanță adversativă: "Ci noi, acum, de astă dată, vom lăsa într-o parte cele ce au zis Anaxagora, Aristotel, Democrit şi Anaxament şi vom crede mai vîrtos pre Dumnezeescul filosof, pre David, carele zice (Ps. 103) (Antim Ivireanul, 1888: 185-186): «cela ce caută pre pămînt şi-l face de se cutremură»". În aceste fraze se subliniază opțiunea predicatorului nu pentru explicație rațională, ci pentru cea figurată a înțeleptului biblic. Indiferent că este folosită în ajutorul moralei teologice, intenția literară există şi ea înlesneşte înțelegerea, prin transfer figurat, de la seismele terestre, la tulburările sufleteşti provocate de necredință.

În compozițiile predicatoriale ale Sfîntului Mitropolit tot ceea ce curge natural şi patetic ține de elocință (talent), iar ce e adăugat convențional vine din ceea ce a

BDD-A40 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:03 UTC)

învățat (retorică). Funcția hermeneutică a discursului se realizează prin talentul vorbitorului.

Predica inaugurală, "Aceasta o am zis cînd m-am făcut mitropolit", anunță programul educativ care avea să se împlinească prin limbajul simbolic al evangheliştilor. *Exordiul* (Introducerea) acestui text are funcția metaforei expansive, conotația ei autorizînd finalitatea întregii acțiuni a predicatorului: "Veniți după Mine şi voiu face pre voi vînători de oameni" (Antim Ivireanul, 1888: 1). Datoria predicatorului este aceea de a aduce sănătate sufletească păstoriților săi. De aceea, predica în serie duminicală e înțeleasă ca şcoală de psihoterapie, de analiză subtilă a sufletelor şi conştiințelor, de corecție a moravurilor şi de credință smerită. Iar funcția retorului, asemănat cu misiunea Mîntuitorului Hristos, "preaînțeleptul doftor al sufletelor", şi cu cea a "doftorului patimilor trupeşti" care vindecă boala trupului, este de a vindeca "patimile cele sufleteşti" prin "cuvinte cereşti". Căci "limbile doftoria lumii" sînt. "Ucidem cu limba" sau "înviem cu limba". Cuvîntul credinței ne ajută "să ne suim sus nu cu trupul, ci cu mintea, la mari şi la înalte gînduri". Astfel, fiecare predică înseamnă o treaptă a inițierii în actul de a gîndi credința.

Fraza exordială "Veniți…" se repetă, ca laitmotiv, în această didahie, dar şi în altele. Ritmînd expunerea, repetiția face mai clară, treptat, dicția ideii centrale, sporeşte dramatismul argumentării orale însoțită de gestica retorului, pe care ne-o închipuim a fi fost largă şi expresivă, complementară cuvîntului răsunător.

Programul predicatorului nu se poate împlini fără auditoriu. Cunoscuta "*captatio benevolentiae*", plasată mereu în alt loc al predicii (de obicei la început şi după admonestările mai severe ale comportamentului imoral, pentru împăcare), nu este singura adresare directă ("iubiții mei ascultători şi cinstiți şi de bun neam boeri"). Predicatorul pleacă de la un pact, subliniind ideea că şi el suportă aceleaşi vicisitudini: "şi dinpreună cu Dumneavoastră să pătimesc la toate cîte v-a aduce, ceasul şi vremea" (Antim Ivireanul, 1888: 5). Destinul comun apropie psihologic, dar în acelaşi timp obligă la un comportament egal: "am datorie să priveghez cu osîrdie şi făr de lene ziua şi noaptea" (*idem*). "[…] învățîndu-vă şi îndreptîndu-vă cu frica lui Dumnezeu pre calea cea dreaptă" (*ibidem*), însă "Şi Dumneavoastră încă aveți datorie […] pentru folosul cel sufletesc […] să vă supuneți ascultării, că acea ascultare ce o faceți mie" […] "făr de fățărie şi făr de vicleşug", devine scutul ierarhului, "fabricat dintr-o frază biblică "faceți ascultare lui Hristos", spre folosul vostru, "cum zice şi fericitul Pavel". Apelul la textul scripturistic este o modalitate preluată din tradiția predicii greceşti şi face parte din "*argumentatio*". Textele scripturistice, ca şi cele parascripturistice, extrase din legende, sînt argumente de necontrazis şi devin convingătoare în plan etic.

Fraza de început (a exordiului) din didahia "La Duminica Vameşului. Cuvînt de învățătură", vorbeşte despre "pohta cea mare, şi dragostea cea curată", şi "datoria părintească" "m-am îndemnat astăzi de am venit aici pentru ca să vă cercetăm sufleteşte" […] "şi să mă ascultați la cele ce vă învăț…". "Pohta" sugerează dorința arzătoare şi pasiunea pentru a predica, termen pe care îl atenuează cu "dragostea" şi

BDD-A40 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:03 UTC)

"datoria" de a o face. Propoziția "să vă cercetez" sugerează punerea la încercare, întoarcerea spre sine, cînd i se cere auditoriului să învețe ce înseamnă credința, nădejdea şi dragostea, cele trei virtuți creştine a cărei analiză organizează predica.

II. Literaritatea Didahiilor

Literaritatea didahiilor este studiată în toate imaginile ei, ca mijloc de impunere a ideii religios-morale. Transferul de sens din povestirile parabolice îl apropie pe Sf. Antim de ceea ce numim *substituire metaforică*. Cuvîntul frumos desfată, ca în "Cîntarea Cîntărilor", e "picătura de apă" care "adapă grădina sufletească", spune Antim, ştiind că "sufletul e făr-de materie şi trebuie tratat cu mijloace adecvate". Didahiile sînt scrise şi rostite în stil *fleuri*. În afară de alegorii, el ştie să-şi organizeze expunerea cu figuri devenite clasice în retorică: antiteze şi analogii, prosopopei prin care autorul pune să vorbească o persoană absentă, defunctă sau un personaj alegoric), aluzii şi ironii, metonimii (inversarea logică a întregului prin parte, a părții prin întreg, a cauzei prin efect, a efectului prin cauză) şi pericope, interogații şi exclamații. Ritmul şi sonoritatea cuvintelor ajută acestor forme literare simple să realizeze funcția predicii. Verva retorică presupune şi un efect artistic. Expresia frumoasă îl face auzit. Antim disocia între *a fi ascultat* predicatorul şi *a fi auzit*: "Să înțelegem întîi lucrarea acestui cuvînt «Ascultați» […] Acest «ascultați», aici nu să înțelege cuvîntul cel gol, ce iase din gura omului şi-l ascultăm cu urechile, căci acela nu să numeşte ascultare, ci auzire". După ce auzi trebuie să te supui ascultării. Iar ascultare de efect, recomandată direct, este cea afectivă: "[…] vă pohtesc ca să vă deschideți urechile inimilor voastre şi să ascultați cuvintele ce voi să grăiesc, pentru ca să vă folosiți voi cu ascultarea şi eu cu zisele… «Fericiți cei ce grăiesc în urechile celor ce ascultă»".

Sfîntul Mitropolit îşi atribuie datoria de "pescar sufletesc" mînuind cu artă "mreaja învățăturii" şi "undița cuvîntului", cu dorința de a scoate din adîncul sufletului "păcatul mult vînat". Limbajul figurat este ambiguu şi determină înțelegerea sensibilă. Expresia "morminte spoite" aduce aminte de alegorismul de factură barocă al *Istoriei ieroglifice*. Retorul se declară atotştiutor, cititor în suflet, atunci cînd îşi asigură auditoriul ("domnitor", "boieri" şi "norod creştinesc"): "cunosc voința inimii voastre". Nu ezită să poruncească cu strășnicie meşteşugarilor, negustorilor, breslarilor să cinstească ziua duminicii, încearcă să-şi imagineze ceea ce gîndesc ascultătorii săi, pentru a le da replica (prolepsa), amintindu-le că el răspunde de sufletul lor: "de gîtul meu spînzură sufletele voastre".

Elocința Sfîntului Mitropolit Antim se adresează afectului, sensibilității umane, atît în linie morală, cît şi în linia credinței. Cu siguranță, predicatorul are conştiința că rostirea trebuie adecvată scopului. De aici, literaritatea textului, definită de G. Călinescu (1982: 12) "trecere firească de la planul material la cel alegoric", spre cultivarea sensibilității şi accederii unui public "neobişnuit cu transcendentalitățile" spre semnificații abstracte.

BDD-A40 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:03 UTC)

Dacă Miron Costin se sprijinea pe fenomenele naturii spre a le face înțelese pe cele istorice (primenirea sau căderea unei domnii), Antim le foloseşte ca instrumente comparative pentru fenomene de ordin psihic, încît descrierea serveşte nuanței de profunzime a discursului cu potențe lirice. Acest procedeu este folosit cu precădere în două texte şi sporadic în celelalte. Este vorba de "Cuvînt de învățătură în 26 ale lui Octombrie asupra cutremurului şi a marelui mucenic Dimitrie, izvorîtorul de mir" şi "Luna lui Iunie 29 zile la Sfinții Apostoli Petru şi Pavel".

Aceasta din urmă debutează cu un *exordiu* (proimion) compus cu ajutorul figurii retorice numită *adynata* (ceva imposibil de realizat), afectînd neputința "limbii omeneşti de a grăi" (Antim Ivireanul, 1888: 58) în măsura "vredniciei apostolilor" prăznuiți. Ideea se amplifică treptat, cu fraze acumulative, introduse prin *repetiție anaforică* (procedeu stilistic care constă în repetarea aceluiaşi cuvînt la începutul mai multor fraze sau părți de frază pentru accentuarea unei idei sau pentru obținerea unor simetrii: […] atîta sînt de multe învățăturile lor cele vrednice de minune, cît întrec la număr nisipul mării şi stelele ceriului; atîta sînt de minunate vitejiile lor, cît nu e să le priceapă toată limba pămîntească şi să nu se minuneze mintea omenească. Atîta sînt de slăvite faptele lor, cît covîrşesc (şi fac făr de graiu) "toată mintea spre lauda lor şi spre cinstea pomenirei lor" (Antim Ivireanul, 1888: 56). După o astfel de *captatio*, ascultătorii săi se vor fi întrebat: ce va mai spune Vlădica? El preîntîmpină caracterul dialogat al predicii: "Deci nu mă pricep ce voi să fac astăzi […] Să vorbesc? Dară ce cuvînt vrednic va putea să aducă mintea mea cea proastă şi neştiința învățăturii mele […] Să tac iar? Mă tem că mă voi osîndi ca un nemulțumitor. El găseşte salvarea în comparația superlativă a apostolilor cu "cei doi luminători mari, soarele şi luna" (*ibidem*). Astfel "voi da îndrăzneală neputinței mele, spre a face lauda lor" (Antim Ivireanul, 1888: 57). Este, în fapt, acest text un imn al soarelui, cu atributele spirituale ale luminii care risipeşte "întunericul necredinței", este sursa căldurii care pătrunde în străfundul inimii spre a "descoperi vicleşugul". Aici se ajută Sf. Mitropolit de imagini din "cel cu Gura de Aur, Ioann". Sfîntul Mitropolit însufleţeşte soarele, îl face suflet al universului fizic şi psihic. Soarele este "simțitor", "toate le însufleţeşte şi le înviază", "iscodeşte" în casa inimii denunțînd păcatul. Dacă am realiza o scară a figurilor retorice bazate pe invocarea *soarelui*, aceasta ar începe cu simpla *comparație*: "acea frumusețe luminată ca a soarelui iaste", pînă la *superlativul absolut*: "vîrf celorlalte stele" pe care "le covîrşeşte cu lumina pe toate de la răsărit pîn' la apus" (*ibidem*). Toate figurile asociative şi asimilările rămîn pe o primă treaptă a esteticului, indiferent că se sugerează funcția cosmică sau cea figurată: suma însuşirilor lui Hristos.

Trecerea la cel de-al doilea element al encomionului (encomion = cuvîntare de laudă, *elogiu*), *luna*, se face printr-o frază didactică, de sistematizare a predicii. Tonalitatea laudei se schimbă. Pentru că luminează ziua soarele este "semnul darului" (Antim Ivireanul, 1888: 62), iar luminătoarea nopții, deşi este "semnul păcatului" (*ibidem*), alunecă nevinovată pe boltă, îşi "călătoreşte călătoria"

BDD-A40 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:03 UTC)

netulburată de vrăjmaşul lătrat al cîinilor (Antim Ivireanul, 1888: 61). Descrierea, foarte animată, este evident aluzivă, are un sens simbolic. Apare o notă de ambiguitate în numirea misterelor astrului nopții, cu toate că se operează acelaşi transfer în plan spiritual: "Multe feliuri de vrednicii, stăpîniri şi puteri dau filosofii să aibă luna; şi întîiu zic: cum că luna iaste podoaba nopții, asemănătoare soarelui şi stăpînă mării […]" (Antim Ivireanul, 1888: 59). Aceste imagini sînt urmate de simbolica spirituală a astrului, trimis de Dumnezeu "ca să lumineze limbile dintru întunericul slujirii de idoli", împotriva lui "Luțifer" şi a tuturor născuți lor iadului. O parte narativă asociază simbolica lunii cu lucrarea apostolică a Sfîntului Pavel. Înainte de a "întoarce cuvîntul" spre țara creştină: "Acum voiu întoarce cuvîntul meu către tine, țară creştină […]", predicatorul mai revine odată la puterea cosmică a lunii de a stăpîni marea scăpînd de la naufragiu corabia Apostolilor (Antim Ivireanul, 1888: 61-62).

În didahii, stihiile: întunericul, vîntul şi marea în furtună, figurează ca forțe care primejduiesc omul. Prin urmare, potrivit afirmației lui Şerban Cioculescu, Sf. Mitropolit avea "un simț viu al naturii", utilizat atît cît îi permiteau canoanele predicii.

Cu un efort de imaginație, putem reconstitui calitatea auditoriului lui Antim, în ceea ce priveşte ritmul de viață reglat după calendarul creştin, moravurile sociale şi familiale, vestimentația şi limbajul, pentru că toate acestea sînt lăudate sau acuzate de predicator.

Se ştie că, în retorică mai ales, timbrul, intonația, accentul, intensitatea vocii, ritmul frazării, mimica şi gesturile, ca elemente paralingvistice ajută eficacității discursului. Imaginile create de mîinile mitropolitului arătau ochilor ceea ce cuvîntul spunea urechii.

În loc de concluzii

Din perspectiva istoriei literaturii, Sfîntul Mitropolit Antim este considerat cel mai important predicator bisericesc de la noi. Considerația se motivează nu atît prin construcția şi logica internă a textelor în discuție, cît prin plasticitatea formei care încearcă să mizeze pe sensul secund al imaginii alegorice.

Predicile lui constituie o prețioasă sursă de informație asupra obiceiurilor, datinilor, moravurilor şi evenimentelor istorice. Din ele se constată smerenia autorului, înalta idee despre preoție, conştiința răspunderii de păstor şi mijlocitor între credincios şi Dumnezeu, profunda cunoaştere a Sfintei Scripturi, o vastă cultură teologică şi laică. El înfierează cu vehemență viciile vremii sale, considerînd că acestea îl înjosesc pe om.

Întreaga operă predicatorială a Sfîntului Mitropolit are, în primul rînd, o finalitate moral-teologică şi nu estetică. Esteticul rămîne doar instrumentul intenției de fond. Oricum, Sf. Mitropolit este un creator şi un excelent mînuitor al posibilităților expresive ale limbii române literare de atunci. El a reabilitat, pentru Biserica românească, valoarea predicii, propunînd în locul traducerilor citite o construcție originală care pledează, prin idee şi cuvînt, în favoarea artei retoricii.

BDD-A40 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:03 UTC)

Pentru vremea respectivă, este foarte important să subliniem triumful elocinţei sacre în limba română asupra predicii greceşti. Talentul cultural al Sfîntului Mitropolit nu a fost egalat decît de gustul pentru carte al Stolnicului Constantin Cantacuzino.

Aprecierea că Antim Ivireanul este primul mare orator bisericesc în limba română este îndreptăţită, deoarece a intuit că vechile cazanii care se citeau în biserici rămîneau neînţelese de popor şi, deci, neeficiente pentru sufletele celor care le ascultau, din cauză că traducerile lor, imitînd servil ordinea expresiilor din versiunea originală, erau alcătuite din cuvinte greoaie, cu o sintaxă confuză şi o topică ce nu se mai potrivea cu structura sintaxei şi morfologiei caracteristice limbii române de atunci.

Didahiile Sfîntului Mitropolit au fost copiate şi rostite pînă în secolul următor. În istoria literaturii române, opera retorică a lui Antim semnifică momentul important de conştientizare a forţei persuasive a cuvîntului.

Bibliografie

Călinescu, G., 1982, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Editura Minerva, Bucureşti

Ivireanul, Antim, 1888, *Didahiile*, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, Bucureşti

BDD-A40 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:03 UTC)